

Ірина Цебрій

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – розвиток середньовічної культури в країнах Західної Європи.

СПАДЩИНА ХРИСТИЯНСЬКИХ ДІЯЧІВ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ОГЛЯДІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Проаналізовано еволюцію поглядів науковців на внесок представників європейської релігійної філософії раннього Середньовіччя в скарбницю світової культури та освіти.

***Ключові слова:** парадигма культури, релігійна філософія, патрологія, Магбурзька школа, раціоналізм.*

Парадигма культури західноєвропейського світу сягає витоків перехідного періоду від пізньої Античності до раннього Середньовіччя (V-VIII століття), від язичницько-світських засад до християнсько-релігійного світогляду. Северин Боецій здійснив ревізію попереднього античного знання та відібрав із нього те, що узгоджувалося з новою релігійною ідеологією. Флавій Кассіодор (Остготське відродження) окреслив чітку модель нової культури та апробував її на практиці у своєму Віварії. Модель культури Кассіодора була доповнена обов'язковим морально-духовним компонентом, уведеним Папою Григорієм I, науково-енциклопедичними поглядами Ісидора Севільського (Вестготське Відродження), філософськими ідеями Алкуїна (Каролінгське Відродження) щодо посилення чинника духовності.

Нова парадигма культури, процес формування якої в основному завершується наприкінці VIII століття у філософській спадщині Алкуїна, до виникнення університетської системи залишалася практично незмінною. Головною її метою було ствердження християнської філософії та ідеології, виховання глибоко віруючої людини, успішне вивчення латинської і грецької мов, пробудження інтересу до Біблії.

Автор статті, даючи оцінку стану вивчення проблеми спадщини християнських діячів раннього Середньовіччя, ставить за мету проаналізувати еволюцію поглядів на внесок фундаторів європейської релігійної філософії в скарбницю світової культури.

© І. В. Цебрій, 2014

Дослідження спадщини ранньохристиянських діячів, їхнього внеску в історію християнсько-філософської думки простежується ще від часів раннього Середньовіччя. На їхні твори посилалися Павло Диякон, Беда Достопочтений, П'єр Абеляр. Їхні праці виступали в якості освітніх програм і наукових підручників для церковно-монастирських і кафедрально-єпископальних шкіл, а пізніше – для університету.

Внесок у християнську філософію та освіту папи Григорія Великого прокоментував його сучасник Григорій Турський (538-595) у творі «Історія франків», де дав дуже високу оцінку діяльності святого понтифіка. Сучасник Алкуїна, англосаксонський богослов Беда Достопочтений (673-736) у праці «Про шість вікових періодів світу» підтримував науково-педагогічні погляди Кассіодора та Ісидора Севільського. Він зазначав, що ці мужі не поступалися знаннями стародавнім філософам, однак діяльність їхня була більш визначальною для наступних поколінь середньовічного школярства, бо була запліднена християнським ученням. Отже, вона несла в собі не лише суму знань, а й виховні духовні цінності. Член Ахенської академії Карла Великого Павло Диякон (722-771) у праці «Історія лангобардів» показав внесок Григорія Великого в розвиток європейського чернецтва, визначив напрям діяльності понтифіка в освіті як філософсько-аскетичний. Великого значення він надавав музичній реформі Григорія та його дипломатичній діяльності [6, с. 71].

Якісно нову оцінку діяльність ранньохристиянських діячів отримала в творах видатного педагога, філософа-концептуаліста першої половини XII століття П'єра Абеляра (1079-1142). У працях «Історія моїх поневірянь», «Так і ні» та в «Діалозі філософа, єврея і християнина» Абеляр зазначає, що європейське чернецтво на превеликий жаль дуже відійшло від тих інтелектуально-поміркованих християнських засад, котрі переконливо обґрунтували свого часу Флавій Кассіодор та Ісидор Севільський. Від образу наставника, створеного цими діячами, його місії та вимогливості до себе практично нічого не залишилося. Потворних форм набрав навіть демократичний метод «силогізму», який у часи Алкуїна змушував школярів активно мислити та вміти ставити доречні своєчасні питання. У творі «Так і ні» Абеляр застосовує особливий метод – він постійно апелює до їхніх авторитетів [1].

Наприкінці раннього Середньовіччя видатні педагоги кафедрально-єпископальних шкіл усе частіше звертаються до філософсько-дидактичних ідей Григорія Великого. Так, останній великий аббат Клоні Петро Достопочтений (1094-1166) звертається до виховної практики на «чуді» («Діалоги Григорія»), введеної ще в VI столітті святим понтифіком. Його твір «Про чудо» (лат., «De miraculis», 1160) став настільним посібником по вихованню для середньовічного чернецтва, де автор постійно цитував Папу Григорія [9, с. 5].

Надзвичайно високо оцінили внесок Кассіодора, Ісидора та Алкуїна в схоластику університетські педагоги й філософи XII століття Гуго Сен-Вікторський (1096-1141) («Didascalion», 1135) та Іоанн Солсбері (1115-1180) («Menalogicon», 1171). Учені зазначили, що методологія «вільних мистецтв» та система їхнього вивчення остаточно сформувалися в цих ранньохристиянських педагогів, не дивлячись на те, що народженням своїм вони зобов'язані Марціану Капеллі. Гуго Сен-Вікторський писав про вичерпність теоретико-практичних можливостей діалектики в спадщині Кассіодора, після якого щось додати в дане мистецтво практично неможливо. Іоанн Солсбері відводить особливе місце в творчості Алкуїна шкільній реформі, на яку він надихнув Карла Великого [5, с. 127].

На «Етимології» Ісидора Севільського постійно посилався Віцент із Бове (1190-1264). Зібрання творів ученого, що отримало назву «Велике зеркало» (лат. «Speculuv majus», 1262), стало своєрідним підсумком розвитку людства та науки від створення світу до часів Людовика Святого. Вікент із Бове використовує вікову періодизацію Ісидора, не приховуючи цього.

Останній поет Середньовіччя і разом із тим перший поет Нового часу (за словами Ф. Енгельса) Данте Аліґ'єрі (1265-1321) в «Божественній комедії» вивів образи Боеція та Ісидора серед найзначніших християнських праведників, тіла котрих хоч і зазнали тліну, душі ж дозволили простежити безсмертя тисячоліть, коли зароджувалася християнська думка, біля витоків якої вони знаходилися [2, с. 129].

Таким чином, методологічні підходи до вивчення спадщини ранньохристиянських педагогів були закладені ще в часи Середньовіччя, бо їхні твори визначали розвиток педагогіки духовного спрямування практично до кінця XV століття.

Епоха Відродження внесла свої корективи в дослідження діяльності діячів перехідної епохи. Християнські релігійні цінності були поставлені під сумнів. Спираючись на думку останніх античних істориків (зокрема Амміана Марцеліна), гуманісти, представники бюргерсько-гуманістичного напрямку, вважали Середньовіччя «темним часом», періодом глибокого занепаду, який знищив досягнення античної педагогіки та культури, розірвав ланцюг існування європейської цивілізації і відкинув людство далеко назад. Та це категоричне твердження навряд чи було правильним. Звичайно боротьба між прийдешнім і старим – явище зовсім не нове, та в історичному досвіді людства є постулат, згідно до якого перше (нове) повинно стверджувати себе не за рахунок відмови від надбань минулого, а через засвоєння та осмислення всього позитивного досвіду, накопиченого в ньому.

Не слід також забувати, що практично всі гуманісти були скептиками в питаннях релігії, а то й безбожниками й ненавиділи церкву. А ненависть завжди призводила бо суб'єктивних і категоричних тверджень, помилкових оціночних суджень.

Раціоналізм епохи Просвітництва XVIII століття посилив ворожість інтелектуалів до церкви й церковної освіти до релігійних пересудів, неосвіченості нижчого духовенства, до обмежень свободи особистості та порушення (з точки зору просвітників) здорового глузду. Так більшість із них характеризували той період історії, що наступив після падіння Риму та тривав до кінця XV століття. Зокрема, історик і філософ Л. Де Грас у праці «Історичні й хронологічні картини стародавньої та середньовічної історії» (1789) стверджує, що від часів Боеція й Кассіодора розпочався період деградації європейського суспільства. Почалися міркування й над середньовічною філософією як такою, що винятково пригнічувала особистість [2, 131].

Семитомна праця Едварда Гіббона «Занепад і падіння Римської імперії» поєднувала переконливу критику ранньосередньовічного християнства та оптимістичне переконання, що людина здатна упорядкувати все, що її оточує за допомогою одного лише розуму. Для Е. Гіббона падіння Риму означало «Тріумф варварів і релігії», воно було найбільшою, а можливо й найжахливішою сценою у розвитку людства, що сприяло уповільненню знеціненню здобутків «стародавніх» і навіть освічена еліта італо-римлян (на зразок Боеція та Кассіодора) його заохочувала.

Аналізуючи ставлення ранньохристиянських педагогів до «слова» та «писемності» в період раннього Середньовіччя, Шарль Монтеск'є іронічно писав: «Вчені Середньовіччя, на зразок Ісидора Севільського, лише те й робили, що заганяли дух в літеру і, знаючі, що це джин в пляшці, куштували цього джина, погладжуючи та потрушуючи давні посудини часів». Великий просвітителю не враховував, що в ті часи Слово відігравало провідну консолідуючу роль. В той час літера, як і дух, мали велике значення, бо кожна літера Писання була письмовим підтвердженням «слова Божого» – Логоса – його Голосу [10, с. 234].

Представники церковно-освітницького напрямку продовжували розвивати вчення великих діячів Західної церкви. У країнах Європи від кінця XVII століття шкільна середньовічна традиція хилиться до занепаду. Зате вона успішно мандрує до Речі Посполитої, України та Росії. Так, київський митрополит, засновник Колегії Петро Могила (1597-1647), який мав титул «Екзарха Константинопольського трону», наприкінці свого життя надзвичайно уважно зайнявся вивченням «Діалогів» Григорія Великого. Це спонукало його до написання «Життя святих», де великого значення, подібно до Григорія, набирало «чудо»,

здійснене праведниками. Нажаль П. Могила не встиг закінчити «Життя» і цю працю за нього завершив Димитрій Ростовський, у творчості якого також домінують теоретичні принципи ранньохристиянських діячів і виховні можливості шкільної драми.

Упродовж XIX століття з'являється понад 200 наукових праць, присвячених дослідженню методології ранньохристиянських педагогів. Їхні автори, представники педагогіко-філософського напрямку, в першу чергу, намагалися довести унікальність праць Боеція, Кассіодора, папи Григорія, Ісидора Севільського та Алкуїна для історії офіційного Християнства, коли воно ще не було розділене церковним розколом 1054 року на Римо-католицьку та Греко-католицьку церкви.

Особливість праць даного напрямку полягала в тому, що їхні автори не намагалися писати про всю перехідну епоху в цілому, а досліджували творчий доробок одного з авторів. Традиція такого вивчення була втрачена в часи розвиненого Середньовіччя.

У XIX століття простежується значна активізація в дослідженнях методології Северина Боеція. Так, професори теології Оксфордського університету Г. Стюарт і Е. Ренд у філософських «есе» репрезентували Боеція в якості християнського героя-сподвижника, навіть мученика та безпосереднього попередника Фоми Аквінського. Вони наголошували на винятково християнському характері вчення «останнього римлянина», заперечуючи в ньому античний спадок та традиції (Stewart H. «Boethius. An Essau», 1891; Rend E. «Boethius», 1877) [9, с. 86].

Зважаючи на те, що релігійна історіографія другої половини XIX століття була тісно пов'язаною з посиленням інтересу до ранніх етапів історії стародавніх германців, то природно, що творчість Флавія Кассіодора Сенатора, державного діяча, який відтворив генетичне дерево династій остготів – Тервінгів та Амалів, почала активно досліджуватися. З'являється праця німецького вченого А. Тьорбеке, що на довгі часи стала «класичним прикладом» дослідження філософсько-теологічних аспектів методології Кассіодора (Thörbecke A. Cassiodorus Senator. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerwanderung, 1867) [11].

Про спадок Григорія Великого автори XIX століття залишили велику кількість праць, але всі вони здебільшого мають конфесійно-патрологічний характер. Праці представників російської релігійної філософії (Л. Карсавіна, М. Кореліна, Ф. Успенського та ін.) лише частково стосуються даної проблематики та констатують очевидний факт негативного ставлення Григорія до світського знання, а звідси – й до античної культури загалом. До предмету нашого дослідження найближче знаходиться двохтомна монографія англійського вченого Р.А. Додслея, в якій детально розглядаються всі напрями діяльності та аналізують-

ся релігійно-виховні твори римського понтифіка, однак проблема його ставлення до античної освіти практично не аналізується (Dudden F.H. «Gregory the Great». Vol. 1-2, 1899) [9].

Стосовно першого творця протоуніверситету в Європі Ісидора Севільського до середини XIX століття практично не було узагальнюючих наукових праць. Вперше його творчість була систематизована в багатотомній «Патрології» (1850) Ж.П. Міня, де аналізу доробку севільського мислителя присвячено три томи (81-83). Однак зазначимо, що в XIX столітті методологія Ісидора Севільського розглядалася лише в контексті завершального періоду патристики (Migne J-P. «Parisiiis». Т. 81-83, 1850).

Отже, в XIX столітті ми спостерігаємо активізацію інтересу вчених, педагогів і літераторів до фундаторів західноєвропейської філософсько-педагогічної думки. І хоча дослідників доки цікавили лише окремі аспекти їхнього знання, поступово створювався базис для майбутніх фундаментальних досліджень.

На початку XX століття вийшли в світ дослідження науковців, що й сьогодні не втратили своєї актуальності. Праці вчених, які досліджували творчу спадщину ранньохристиянських педагогів, аналізуючи їхні філософсько-педагогічні та історичні доробки, склали історико-філософський напрям в історіографії першої половини XX століття. Привертають увагу видання, котрі з'явилися на початку нового століття. 1901 року були опубліковані три наукових твори, які й по сьогоднішній день є хрестоматійними: монографія Х. Баррета «Боецій», праця А. Фріда «Варії Кассіодора», підручник Є. Тарле «Історія Італії в Середні віки». Всі три вчені вивчали внесок християнських педагогів у розвиток середньовічної теології, історичної науки та шкільної системи.

У 1913 році вийшли праці відомого німецького філософа, представника «Магбурзької школи», Германа Коена «Релігія розуму», «Англійська релігійна драма», присвячені дослідженню проблемам, як християнські філософи раннього Середньовіччя в своїй викладацькій діяльності тлумачили «Вітхий Заповіт». Особливого значення вчений надає спадщині Алкуїна, котрий першим після Єроніма Блаженного здійснив перегляд перекладу Біблії (так званої «Вульгати») і зробив у ній понад 40 тисяч правок. На думку Г. Коена, це був серйозний крок із виправлення «варваризмів» у латинській мові, що пізніше призвело до уніфікації письма й вимови в університетській латині [8].

У міжвоєнний період позиції дослідників цього періоду значною мірою ствердилися: видатний радянський філософ О.Ф. Лосєв, широко відомий у світі працями з дослідження античної естетики, ряд робіт присвятив перехідній епосі від Античності до раннього Середньовіччя, де обґрунтував поняття «феноменально-культурного» методу мислен-

ня представників цієї епохи. У праці «Творчість Боеція як перехідний антично-середньовічний феномен» (1939) О.Ф. Лосєв показує «останнього римлянина» як унікального діяча своєї епохи, котрий поєднав античні знання з християнським світоглядом, розглядаючи навчання лише з точки зору світських потреб суспільства та людини [3, с. 26].

Таким чином, перша половина ХХ століття була активним етапом дослідження методології ранньохристиянських педагогів середньовічної Європи. Саме тоді почалося комплексне вивчення їхньої творчості й учені практично всіх наукових напрямів почали шукати витоки багатогалузевого (енциклопедичного) знання у творчій спадщині діячів перехідного періоду.

У другій половині ХХ – початку ХХІ століття представники універсального напрямку в дослідженні методології ранньохристиянських діячів не проходять повз аналіз їхньої педагогічної діяльності. Більшість із науковців стверджують, що вчені перехідної епохи від Античності до Середньовіччя були фундаторами не лише нової європейської культури, а й нової християнської парадигми освіти. На таких позиціях стоять відомі дослідники В.І. Уколова, А.А. Сванідзе, В.І. Ісаєв, Є.С. Голубцова Л.А Харитонов П.П. Гайденко, В.В.Петров, О.А. Гаврюшенко, В.М. Шейко, Л.Г. Тишевська.

Таким чином, виділяючи кілька етапів у дослідженні спадщини діячів раннього Середньовіччя, ми приходимо до висновку, що оцінка їхньої діяльності науковцями різних епох і напрямів була неоднозначною. В періоди посилення атеїстичних настроїв вона набирала негативного забарвлення, в епоху відродження християнських цінностей науковці намагалися об'єктивно оцінювати внесок філософів раннього Середньовіччя. Заявлена проблема вичерпується отриманим у статті науковим доробком. Основними напрямками в подальших наукових вважаємо такі: дослідження ідеї інтеграції європейської освіти у спадщині філософів раннього Середньовіччя; вивчення ідей окремих діячів Середньовіччя з організації й змісту навчання та виховання в церковно-монастирських, кафедрально-єпископальних школах та університетах.

Література

1. *Абеляр П.* Да и нет: Знаменитые философы раннего и классического Средневековья / Пьер Абеляр; ред. Г. С. Александренков. – СПб. : Алтея, 2003. – С. 187-259.

2. *Де Грас Л.* Исторический и хронологический картины древней и средневековой истории / Л. де Грас // История западной философии и ее связи с политическими и социальными условиями от Античности до наших дней ; [пер. с франц. Т. Трофимович]. – М. : Академический проект, 2006. – 440 с.

3. Лосев А. Ф. Творчество Бозция как переходной антично-средневековый феномен / Алексей Федорович Лосев // Западноевропейская средневековая словесность. – М. : Издательство МГУ, 1965. – С. 25-29.

4. Сванидзе А. А. Античное наследие как фактор формирования средневековой культуры Западной Европы / А. А. Сванидзе, Е. С. Голоубцова, В. И. Исаева // Средние века: сб. / ред. И.И. Рутген-берг. – М. : Наука, 1991. – Вып. 54. – С. 251-257.

5. Сидоров А. И. Ближний круг франкского короля в первой половине IX века: поведенческие идеалы и культурная практика (по материалам хроники Нитхарда) / Алексей Иванович Сидоров // Средневековая Европа: проблемы идеологии и политики. – М. : Наука, 2000. – С. 80-102.

6. Уколова В. И. Античное наследие в культуре раннего Средневековья / Виктория Ивановна Уколова. – М. : Наука, 1989. — 336 с.

7. Харитонов Л. А. Исидор Севильский. Историко-философская драма в семи эпизодах с прологом и эксодом / Л. А. Харитонов. – М. : Евразия, 2006. – 112 с.

8. Cohen G. English religions drama / G. Cohen. – L. : Magmillan, 1993. – 257 p.

9. Dodsleu R. A. Select collection of old English plays / R. A. Dodsleu. – Strassburg : Black, 1998. – 215 p.

10. Momigliano A. Essays of anzient and modern historiography / A. Momigliano. – Oxford: Blackwell, 1987. – 387 p.

11. Thörbecke A. Cassiodorus Senator. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerwanderung / A. Thörbecke. – Bern : Francke, 1967. – 454 S.

Цебрій І.

НАСЛЕДИЕ ХРИСТИАНСКИХ ДЕЯТЕЛЕЙ РАННЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОМ ОБЗОРЕ ФИЛОСОФСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Проанализировано еволюцію взглядов ученых на вклад представителей европейской религиозной философии раннего Средневековья в жемчужницу мировой культуры и образования.

Ключевые слова: парадигма культуры, религиозная философия, патрология, Магбургская школа, рационализм.

Cebriy I.

THE LEGACY OF CHRISTIAN FIGURES OF EARLY DARK AGES IN THE HISTORIOGRAPHY REVIEW OF PHILOSOPHICAL LITERATURE

Is Analysed evolution of looks of scientific on a deposit representatives of European religious philosophy of early dark Ages in the pearl-oyster of world culture and education.

Keywords: paradigm of culture, religious philosophy, patrologiya, Magburgskaya school, rationalism.

Надійшла до редакції 3.06.2014 р.